
RÓZSA SÁNDOR

A KÖZÉP-TISZA-VIDÉK ELSŐ JELENTŐS VÍZRENDEZÉSI MUNKÁLATA: A MIRHÓ-GÁT ÉPÍTÉSE

A Közép-Tisza-vidék első jelentős vízszabályozási célzatú antropogén környezeti beavatkozására a 18. század második felében került sor, a Tisza mellett, a mai Pusztataskony határában található Mirhó-fok¹ elzárásával. A fenti mondatban szándékosan nem használtam az „árvízmentesítés” kifejezést, mivel az tartalmilag a korábbi vízrajzi viszonyok tudatos megváltoztatására utal, a későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy az építők ilyen irányú szándékával kapcsolatban számos bizonytalanság mutatkozik, s a tárgyalt munkálatot csak bizonyos fenntartások mellett sorolhatjuk a 19. századi átfogó vízrendezések előzményei közé. Jelen tanulmányban igyekszem áttekinteni a fok elzárásának eseménytörténetét, kiemelve azokat az epizódokat, melyek környezettörténeti szempontból igazán érdekesek. Az építkezés behatóbb történeti vizsgálata azért indokolt, mert a területen folytatott gazdálkodást a téma kutatói többnyire ezen esemény szemszögéből értékelték, egyfajta axiómaként kezelve, hogy a gátépítés az ökológiai adottságokhoz illeszkedő ártéri gazdálkodás felszámolásának kezdetével volt egyenlő.² A munkálat körülményeit alaposabban megvizsgálva azonban úgy tűnik, hogy ez a kép jelentősen árnyalható.

A munkálat vízrajzi környezete: a Mirhó-vízrendszer

Közép-Tisza-vidék alatt a Tiszavölgynek a Laskó-patak torkolatától a Hármaskörös torkolatáig tartó szakaszát értjük. A vízrajzi egység a 18. században nagyjából Heves- és Külső-Szolnok vármegye, valamint a Nagykun és Jász kerületek területével esett egybe. Az ún. Mirhó-vízrendszer a Tisza bal partján, a Közép-Tisza-vidék keleti, délkeleti részén helyezkedett el a Tisza és a Berettyó folyók közé ékelődve (lásd. 1. ábra). A vízrendszer geomorfológiai alapját egy pleisztocén korszakból visszamaradó árok adja. A középső pleisztocén időszakában a Tisza tektonikus süllyedések hatására a korábbi (nagyjából a mai Körösök vonalára eső) medrétől észak-északnyugat felé mozdulva elérte mai medrét, mintegy lefejezve a Bükk és

---

1 Fok: A folyót kísérő övzatonyon keletkezett szakadás (mélyedés) melyen keresztül a folyó vize kilép az ártérbe.

2 Lásd például: *Szabó Lajos*: A „Mirhó gáttjának” építése. In. „Áldás és átok a víz” Tudományos emlékülés a Mirhó-gát megépítésének 200. évfordulója alkalmából. Szerk. Tóth Albert. Kisújszállás. 1987. 18.; *Károlyi Zsigmond – Nemes Gerzson*: A Közép-Tiszavidék vízügyi múltja I. (895–1846) (Vízügyi Történeti Füzetek I.) Bp. 1975. 85–86.; *Deák András*: A Tiszaszabályozás történelmi háttere. In. *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig*. Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Bp. 2014. 315.

Mátra felől érkező mellékfolyóit.³ A főfolyó árhullámai azonban a jelenlegi vízrajzi állapot kialakulása után — ami nagyjából a pleisztocén és holocén kor fordulójára tehető — is utat találtak az egykori mederben dél felé, kialakítva a Mirhó-vízrendszert. A tiszai árhullámok az emberi szabályozás előtt az ún. Mirhó-fokon léptek ki az ártérbe, ahonnan az áradás a Gyolcs-mocsáron és Kakat-éren át haladt tovább a Kara János-mocsár felé, ahonnan a víz az ún. Mirhó-torkon keresztül a Berettyóba jutott, majd a Körösön keresztül vissza a Tiszába. A Mirhó-fokon kilépő árvíz elárasztotta Tiszabura, Tiszaabád, Kunhegyes, Kenderes, Karcag, Kisújszállás határának jelentős részét, s a mélyebben fekvő területeken állandó nádasokat és mocsarakat alakított ki. A rendszer egyik sajátossága volt, hogy a Körösök és a Hortobágy korábbi áradása esetén az öblözet elöntése észak–dél irányú is lehetett. A területen végrehajtott antropogén környezeti beavatkozások következtében a Mirhó-vízrendszer a 19. század végére szinte teljes egészében felszámolódott. Napjainkban csupán a Tiszát és a Berettyót összekapcsoló Nagykunsági öntöző főcsatorna és a Kakati-víztározó őrzi emlékét. A felszámolódás kezdetét a rendszernek nevet adó s azt lényegében „működtető” fok elzárása jelentette a 18. század második felében.

---

³ *Lászlóffy Woldemár*: A Tisza. Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a Tiszai vízrendszerben. Bp. 1982. 12–25.

1. ábra A Mirhó-vízrendszer Balla Antal 1777-ben készült térképe alapján⁴

⁴ Az alaptérkép forrása: MNL JNSZML, T 30 Térképtár, Gyolcs-mocsár, 1777.

A Mirhó-fok elzárása technikai értelemben azt jelentette, hogy két magaspart között a fokra merőlegesen, a folyó medrével mintegy párhuzamosan töltést építettek, ami gátat szabott az áradások útjának mindaddig, amíg azok magassága meg nem haladta a gát (vagy a szomszédos magaspartok) magasságát. Eltérően tehát a 19. század közepén meginduló rendszeres folyószabályozási munkálattól, ekkor még csak a kritikus vízkilépési pont elzárására tett kísérletről volt szó. Tekintettel azonban arra, hogy a korszakban az árhullámok még a mainál jóval alacsonyabban tetőztek,⁵ ez a kezdetleges lépés megfelelő töltési paraméterek mellett (talp- és koronaszélesség, tömörítés stb.) elegendőnek bizonyult az átlagos csapadékú évek árvizeinek megfékezésére. Fontos azonban megjegyezni, hogy a fok elzárása nem volt egyenlő a terület kiszáritásával, illetve teljes ármentesítésével. Belvízmentesítés híján – ami kezdetben a 19. század közepén meginduló rendszeres szabályozásoknak sem volt eleme⁶ – a csapadékvíz és a szivárgások miatt a mélyebben fekvő területek tavaszonként és ősszel továbbra is víz alá kerültek, ráadásul az öblözet a Berettyó felől továbbra is nyitott volt. A Berettyó szabályozása csak a 19. század második felében indult meg.

A Mirhó-fok első elzárása

A vízrendezési munkálat történeti tárgyalásának elején le kell szögeznünk, hogy az valójában nem egy „pontoszerű” esemény, hanem egy közel ötven évig tartó procedúra volt. Ezen ötven év alatt az elzáró töltést többször is újjá kellett építeni, a fok tehát az első gát megépítésétől fogva nem volt folyamatosan elzárva, egyes években az árvíz miatti gátszakadások, máskor a gát tudatos elbontása miatt vált ismét szabaddá a víz útja. A szakirodalomban a gát első felépítését többnyire 1754-re teszik, amit egy, a Nagykun Kerület közigazgatási

5 A 19–20. században a sorozatos tetőzési rekordok elsősorban a folyók árvízi tározóterének beszűkítésére vezethetők vissza, ami a folyómenti folyamatos töltésrendszer kiépüléséből következett. Utóbbi jelenségre a vízügyi tervezés csak az 1870-es évek nagy árvízi katasztrófái (pl.: a szegedi árvíz katasztrófa) után kezdett el igazán tekintettel lenni, hiszen a gátszakadások többségében olyan helyeken következtek be, ahol a kétoldali töltések egymáshoz túl közel estek, kritikus szűkületet létrehozva. Az árvízszintek emelkedésének következményeként olyan magaslatok is veszélyeztetetté váltak, melyek a szabályozások előtt még árvízmentesek voltak. Kezdetben a töltések előírt paramétereinek módosításával, később töltésáthelyezésekkel próbálták ezeket korrigálni. A Nagykunóság vonatkozásában ennek szemléletes példáját adja az 1876-os árvíz. A folyót szorosan követő (Tiszabura és Tizzaszalók közötti) társulati töltés átszakadása után az öblözet alsó részén fekvő települések abban bíztak, hogy az északi irányú árvizeket majdnem 100 évig elhárító, immár lokalizációs töltésként funkcionáló Mirhó-gát megvédi őket, a víz azonban a gátat megkerülve, a gát két oldalán átcsapva elöntötte az egykori árteret. Az 1876-os árvízszint tehát jóval meghaladta azt a magasságot, amellyel a Mirhó-gát építői a 18. század végén számoltak. A töltésezés problémáival kapcsolatban lásd: *Botár Imre – Károlyi Zsigmond: A Tisza szabályozása (1846–1879) (Vízügyi Történeti Füzetek 3.)* Bp. 1971. 54–59.; Az 1876. évi árvíz nagykunági vonatkozású eseményeivel kapcsolatban lásd: *Pesti Napló*, 1876. május 9.

6 *Lászlóffy Woldemár: A Tisza i. m. 274.*

iratai között talált levélre alapoznak.⁷ Ez a gát azonban igencsak kezdetleges lehetett, melynek bizonyítékát egy 1761-ban kelt másik levél adja. A levél egy korábbi körlevélre adott válasz lehetett, s a kerületi szervektől érkezett kérdés arra vonatkozhatott, hogy az érintett települések támogatják-e a fok elzárását. A települések tanácsai válaszaikban több helyen is utalnak arra, hogy a felvetés eredetileg a hidro-geomorfológiai szempontból kedvezőtlen helyzetű (az öblözet alsó részén elhelyezkedő) Kisújszállástól származhatott. Kisújszállás, Karcag, Kunhegyes és Kenderes tanácsa a nyomasztó árvízi kártételek miatt kívánatosnak tartotta a fok elzárását, azonban nem tettek említést a gát korábbi létezéséről.⁸ A válaszok azt sugallják, hogy a fok aktuálisan nyitott állapotban volt. Az 1761 tavaszára felépített töltés már tartósabbnak bizonyult, s azt Orczy Lőrinc 1767-ben saját költségén rőzsefonattal erősítette meg.⁹ Sajnos ezen korai munkálatok menetéről és irányítóiról szinte semmit sem tudunk, azonban a gát hullámverés elleni erősítése már egyfajta vízépítési szakértelemre utal.

Meg kell említenem, hogy Sugár István Heves vármegye közigazgatási iratai alapján az első építkezést az eddigieknél jóval korábbra tette, amit egy 1776-os jegyzőkönyvi bejegyzésére alapozott, mely szerint a Mirhó-gát építése idején a főispáni szék üres volt. Tekintve, hogy a megye főispáni címét hagyományosan az egri püspökök viselték, szerinte ez Fenesy György (1687–1699) vagy Telekessy István (1699–1715) egri püspökök halála utánra tehető, amikor a főispáni szék néhány évig betöltetlen volt.¹⁰ Ugyanezen bejegyzés szerint III. Károly egy utazása alkalmával megemlítette, hogy a gát helyett hidat kellene építeni a közlekedés biztosítása érdekében.¹¹ Véleményem szerint Sugár datálása bizonytalan, mivel a főispáni szék nem csak 1699. március és június, hanem 1744. szeptember és október, s ami fontosabb 1761 május 15. és október 10. között is ideiglenesen betöltetlen volt,¹² s ez utóbbi összeegyeztethető a Nagykun Kerület irataival is, hiszen azok alapján a gát másodjára (?) 1761 tavaszán épült meg. Bél Mátyás igen alapos leíró munkájában részletesen mutatja be a Kakat-ér folyását (lényegében

---

7 Szabó Lajos: Kisújszállás népének küzdelme életének jobb móddal való folytatásáért. In: Fejezetek Kisújszállás történetéből. (A Damjanich János Múzeum Közleményei 21–22.) szerk. Szabó Lajos – Zsoldos István. Szolnok. 1969. 26.; Karcagi Gábor: A Mirhó-gát felépítésének vízrajzi következményei. In: „Áldás és átok a víz” Tudományos emlékülés a Mirhó-gát építésének 200. évfordulója alkalmából. szerk. Tóth Albert. Kisújszállás. 1987. 41., Deák András: A Tisza szabályozás történeti háttere i. m. 315.

8 Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (Továbbiakban MNL JNSZM), V. 200. Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek, Kisújszállás Város Levéltára (Továbbiakban: V. 200.), 1. a. A Mirhó-gát építésének iratai (Továbbiakban V. 200. 1. a.), Kisújszállás, Kenderes és Kunhegyes jelentése, 1760.

9 Szabó Lajos: A „Mirhó gáttjának” építése i. m. 8.

10 Sugár István: A Közép-Tiszavidék két kéziratos térképe. Eger. 1989. 55.

11 Montedegói Albert Ferenc 1868-ba megjelent vármegye leírásában szintén hivatkozik erre a jegyzőkönyvi bejegyzésre. *Montedegói Albert Ferenc*: Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyéknek leírása. Eger. 1868. 354.

12 Heves Megye Történeti Archontológiája (1681–)1687–2000. szerk. Bán Péter. Eger. 2011. 76–77.

a Mirhó-vízrendszert), azonban gátról nem tesz említést,¹³ s Mikoviny Sámuel 1731 körül készített Nagykurságot ábrázoló térképén¹⁴ sem szerepel a Mirhó-gát. Tekintettel arra, hogy a gazdálkodás és közlekedés szempontjai mind a vármegye leírásában, mind a térképezési munkálatok során prioritást élveztek, nem valószínű, hogy a terület vízrajzának egy ilyen jelentős elemét kihagyták volna, valószínűbb, hogy az akkor még nem létezett. Sugár datálása ezek figyelembevételével megdönthetőnek tűnik, magyarázatot kell azonban adni a jegyzőkönyvi bejegyzés azon részére is, miszerint III. Károly egy utazása során javaslatot tett a gát híddá történő átépítésére a közlekedés biztosítása érdekében. Először is le kell szögeznünk, hogy az uralkodói utazásokkal kapcsolatos szakirodalom alapján III. Károly sohasem járt az Alföldön, magyarországi utazásai Pozsonyra és néhány nyugat-magyarországi vadászterületre korlátozódtak. A Közép-Tisza-vidék tiszántúli részét még az elődeihez képest nagy utazónak tartott II. József sem érintette egyik útja során sem.¹⁵ A III. Károlynak tulajdonított javaslat inkább a haditanács vagy a kamara valamelyik tisztviselőjétől származhatott. Kétségtelen, hogy a Mirhó-gátnak lokális szinten közlekedési szerepe is volt, ez azonban csak a 18. század második felében válhatott jelentősebbé, amikor Orczy Lőrinc a Kakat-ér partján fekvő települések (Tiszaabád, Tiszaszalók, Bura, Taskony) birtokosa lett.¹⁶ A 18. század első felében, vagyis III. Károly állítólagos javaslatával egy időben, ugyanezek a települések még kis jelentőségűek voltak, Tiszabura török háborúk utáni újratelepülése csak 1739–1740 között történt meg.¹⁷ Mikoviny Sámuel 1731-es Nagykurságot ábrázoló térképén – amely ábrázolja Külső-Szolnok vármegye egy jelentős részét is – a Tiszával párhuzamosan nincs jelentősebb út, a kelet-nyugat irányú utak (Debrecen felé) Bánhalmánál, a Mirhó-vízrendszer egyik „szűkületében” keresztezik a Kakat-eret. Ez az útszakasz a sószállítás szempontjából igencsak jelentős Szolnok–Debrecen útvonal része volt. Bánhalmánál a közlekedés zavartalansága érdekében már 1715-ben fahidat emeltek, s 1723-ban a kamara azt három nyílású kőhíddá építtette át. Az építményt 1739-ben egy nagyobb áradás elpusztította, s ez a jelentések szerint azért következett be, mert a viszonylag szűk vízáteresztő képességű hídhoz két oldalról igen széles és tömör úttöltések csatlakoztak, ami az áradás felduzzadását idézte elő.¹⁸ Ezek fényében joggal merül fel, hogy a III. Károly uralkodása idején kelt javaslat inkább erre vonatkozhatott. További kételyekre adhat okot, hogy a töltés korai fennállására utaló jegyzőkönyvi

13 *Bél Máttyás*: Heves megye ismertetése. 1730–1735. Eger. 2001. 39–42.

14 Hadtörténeti Intézet és Múzeum. B IX. a. Ausztria-Magyarország. Mappa Districtus Cumanorum Maiorum. Mikoviny Sámuel térképe. 1731 körül.

15 *Kulcsár Krisztina*: II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban. 1768–1773. (Doktori mester munkák) Bp. 2004. 38–39.

16 *B. Gál Edit*: Az Orczy bárók – család- és birtoktörténeti vázlat. (Agraria. Az Egri Múzeum Évkönyve 36.) Eger. 2000. 74–75.

17 *Soós Imre*: A jobbágyföld helyzete a szolnoki Tiszatájon (A Damjanich János Múzeum Közleményei 1.) Szolnok. 1958. 5.

18 *Szikszai Mihály*: Kenderes–Bánhalmá, Kakat-híd. In. Hidak Jász-Nagykun-Szolnok Megyében. szerk. Bede János – Tóth Ernő. Szolnok. 2000. 116.

bekezdés 1776-ban egy, a helytartótanács bevonásával zajló vita során keletkezett. A vármegye birtokosai ekkor azt igyekeztek bizonyítani, hogy a földjeikre nézve káros Mirhó-gátat jogosan bontatták el. Ennek nyomatékosítására kapóra jöhetett nekik a korábbi javaslat, amely egybecsengett műszaki érvelésükkel, s aligha állt érdekükben arról megbizonyosodni, hogy az valóban a szóban forgó gátra vonatkozott-e, sőt a szándékos elhallgatás lehetőségét sem vethetjük el. Összességében tehát kicsi a valószínűsége annak, hogy a Mirhó-fokot már a 18. század elején elzárták volna, az inkább a század közepére, 1754-re datálható, bár még ezzel kapcsolatban is megfogalmazhatóak kételyek. Az egyetlen, ami biztosra vehető, hogy 1761-ben már állt a gát.

Az 1776-os elbontás, érdekkonfliktusok a Mirhó-gát körül

A Mirhó-fok elzárásának történetében a következő fontos epizód a töltés hevesiek általi 1776-os elbontása volt. A lépés óriási felháborodást váltott ki a korábbi építők részéről, s egy közel tíz évig tartó pereskedés vette kezdetét. Az ügygel kapcsolatban keletkezett levelezések, határbejárási jegyzőkönyvek és határozatok viszonylag jól rögzítették az egyes felek vízrendezésekhez való viszonyulását, s közvetett módon tájékoztatnak az ártéri gazdálkodás aktuális helyzetéről is. Az eseményeket különösen érdekessé teszi, hogy az érintettek előzetes állásfoglalása nem minden esetben egyeztethető össze későbbi magatartásukkal, s az is előfordult, hogy egyesek álláspontja (pl.: Kunhegyes vagy Heves vármegye közgyűlése) gyökeresen megváltozott. Ezen „ingadozások” jól rámutatnak táj és társadalom kapcsolatrendszerének összetettségére.

A gát elbontásának közvetett előzményeként az évtized csapadékos voltát kell megemlítenünk.¹⁹ A vizsgált területen nagy árvizet jegyeztek fel 1770-ben, 1772-ben s 1774-ben is²⁰, s kétszer — 1770-ben²¹, valamint 1774-ben²² — gátszakadás is bekövetkezett. 1776-ban újabb kritikus árvíz vonult le a Tiszán, s Heves vármegye közgyűlése július 16-án Vrana István megyei mérnököt egy szolgabíró társaságában kiküldte a helyzet felmérésre s annak megállapítására, hogy miként lehetne azt kezelni. A mérnök jelentése alapján a közgyűlés november 19-én határozatot hozott a Mirhó-gát elbontásáról. Ebben arra hivatkoztak, hogy a gát duzzasztó hatása veszélyezteti a Tisza jobb partján fekvő településeket (Tiszanána, Sarud stb.).²³ A gát elbontása a közgyűlés határozata alapján történt ugyan, azonban korántsem nyugodott a megye érintett birtokosának teljes egyetértésén. A lépés különösen nagy felháborodást váltott ki Orczy Lőrinc

19 *Rácz Lajos*: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. Szeged. 2001. 294–303.

20 *Karcagi Gábor*: A Mirhó-gát megépítésének vízrajzi következményei i. m. 42.

21 *Szabó Lajos*: Kisújszállás népének küzdelme életének jobb móddal való folytatásáért i. m. 27.

22 *Karcagi Gábor*: A Mirhó-gát megépítésének vízrajzi következményei i. m. 42.

23 *Sugár István*: A Közép-Tisza-vidék két kéziratos térképe i. m. 55.

részéről,²⁴ aki panaszlevelében az átvágásból eredő jelentős kártétel felelőseként egy, a „vízi tudományokban járatlan geodétát” jelölt meg.²⁵ Noha pontosan nem nevezte meg, nyilvánvaló azonban, hogy Vrana Istvánra célzott. Annak ellenére azonban, hogy a lépés kétségkívül elpusztította a Közép-Tisza-vidék első jelentős vízügyi alkotását, meg kell jegyeznünk, hogy az árvízmentesítés negatív következményeinek meglátása – esetünkben a tározótér csökkentéséből eredő árvízi kockázattövedék felismerése – jóval megelőzte korát. Ennek az alapvető szemléletnek a térnyerésére, illetve a vízrendezési munkálatok során való következetes alkalmazására csak az 1879-es szegedi árvízkatasztrófa tapasztalatai után kerül sor. Vrana István tehát – amennyiben valóban neki tulajdonítható az ötlet –, nem vádolható a „vízi tudományokban való járatlansággal”, legfeljebb azzal, hogy szakvéleménye nem alapult alapos helyzetfelmérésen. A lefolyási viszonyok pontos értékelése és a tározótér kapacitásának kiszámítása azonban olyan sok változónak a figyelembevételét s azokkal kapcsolatban olyan nagyfelbontású adatokat igényel, hogy az még a rendszeres szabályozások mérnökeitől sem volt igazán elvárható. Vrana István 1776-ban csak néhány topográfiai térképre, saját terepbejárási tapasztalataira és a Tisza menti lakosoktól származó, az árvízszint növekedésére vonatkozó szubjektív információkra támaszkodhatott. Annak pontos megállapítására, hogy az árvízszint tapasztalt növekedése a Mirhó-gát miatt vagy a csapadékviszonyok változása miatt következett be, szinte esélye sem volt. Orczy levelében egy helyen utalást tett arra, hogy a gátat Kisköre, Tiszanána és Sarud lakosainak érdekében bontották el, szerinte azonban a lépés hatástalan volt, határük elöntésének mértéke nem változott. Ezen állítását egy 1785-ös vizsgálat tanúvallomásai is megerősítették.²⁶

Az eddig megjelent történeti munkák nem érintették a kérdést, azonban van néhány körülmény, amely arra utal, hogy a gát elbontásában Eszterházy Károly egri püspöknek is szerepe lehetett. Kisújszállás tanácsi jegyzőkönyvében ugyanis szerepel egy bejegyzés, mely szerint 1784-ben Jászkun kerület főkapitánya a jászberényi közgyűlésen megtiltotta, hogy a nagykunok küldöttsége a Mirhó-gát ügyével kapcsolatban közvetlenül az uralkodó elé járuljon, ehelyett azt javasolta, hogy az egri püspökkel próbáljanak meg egyezkedni.²⁷ Egyértelmű tehát, hogy a püspök valamilyen formában érintett volt, s ez valószínűleg nem kizárólag főispáni hivatalával, hanem inkább a püspöki birtokok érdekeivel lehetett összefüggésben. Eszterházy Károly püspök ugyanis épp az 1770-es években látott neki a birtokok modernizációjának,²⁸ s a viszonylag nagy jövedelmet jelentő

24 MNL JNSZML, V. 200. 1. a., Orczy Lőrinc panaszlevele. é. n.

25 Orczy levelében csak az esküdt vezetéknévét közli: Szombathelyi. Valószínűleg Szombathelyi Jánosról, a Tisza járás esküdtjéről van szó (1761. augusztus 25. – 1773. április 19.), aki azonban 1773 novembere óta már – tehát a Mirhó-gát elbontásakor – a Tarnai járás adószedője volt. Heves Megye Történeti Archontológiája i. m. 107–117.

26 MNL JNSZML, V. 200. 1. a., Tanúvallomások jegyzőkönyve, 1785.

27 MNL JNSZML, V. 200. 11., Prothocollum Actorum Senatoriale 1778–1788 (Továbbiakban: V. 200. 11.), 14.

28 *Bán Péter*: Az egri püspökség birtokainak térszerkezete és gazdasági igazgatási szerkezete

tiszanánai birtokkerületet jelentős mértékben érintették a Tisza árvizei. Noha nem igazolható az összefüggés, mégis érdekes egybeesés az is, hogy a püspöki uradalom földmérője 1772 és 1778 között Deáky István volt,²⁹ aki Krieger Sámuel és Böhm Ferenc mérnökök munkatársaként részt vett a Sárvíz területén az 1770-es években folytatott vízszabályozási munkálatokban.³⁰ Elképzelhető, hogy Vrana István megyei mérnök mellett neki is szerepe volt a Mirhó-gát elbontatásában. Kisújszállás már említett jegyzőkönyvi bejegyzéséből kiderül, hogy a püspök az újjáépítendő Mirhó-gáton egy zúgó építését kívánta. A zúgó építése azonban nem ekkor merült fel először, hanem már 1771-ben egy nagyobb árvíz után. Orczy Lőrinc ekkor azzal a kéréssel fordult a Nagykun Kerület településeihez, hogy akarnának-e „selepet” építeni a Mirhó-gáton.³¹ Noha a terv részleteiről keveset tudunk meg, valószínűsíthető, hogy a báró ekkor a Tisza bal partjának birtokosai, köztük a püspökség kérését tolmácsolta. A szövegben szereplő „selep” szó arra utal, hogy a cél a Tisza árvízszintjének csökkentése lett volna, ami nyilvánvalóan a hevesi birtokosok érdeke volt. A nagykunok ezt a kérést elutasították. Valószínűleg ez a konfliktus torkollott a hevesiek 1776-os önkényes beavatkozásába. Sajnos a püspök szerepe meglehetősen homályos, a gát elbontását sérelmezők az iratokban rendre Heves vármegyét jelölték meg ellenfélként.

Orczy korábban említett levelében törvénytelennek nevezte a hevesiek beavatkozását, az azonban, hogy pontosan mit értett törvénytelenesség alatt, a szövegből nem derül ki. A 18. században a vízi munkálatok még viszonylag szabályozatlanok voltak, a törvényi keretek részletes kidolgozása csak a 19. század első felében kezdődött meg. Werbőczy Hármaskönyvében jogosnak ítélte azokat a munkálatokat, melyeket az adott birtokos saját földjének védelme érdekében más birtokán végez, de kikötve, hogy az nem járhat együtt elbirtoklással, és nem lehet káros a tulajdonosra nézve.³² A passzus első része nem alkalmazható a Mirhó-gát ügyére, hiszen a töltés Orczy birtokán, a birtokos közreműködésével épült, s az elbontók sem egy, a saját birtokukon álló töltést bontottak el. A második rész azonban a hevesiek lépését legitimálja, s erre 1776-ban hivatkoztak is.³³ A Hármaskönyvre tehát Orczy nemigen hivatkozhatott, legfeljebb az 1613. évi XXVII. törvénycikket citálhatta volna, amely előírta a Tisza mellett töltések építését, annak részleteiről azonban nem rendelkezett. Orczy azonban valószínűleg nem konkrétan a vízügyi törvényekre, inkább a szokásos közigazgatási eljárásrend megsértésére célozhatott, amikor törvénytelenégről beszélt. Nehezményezte, hogy közvetlenül érintett megyei birtokosként – ráadásul

---

Eszterházy Károly idején. Limes – Tudományos Szemle. 17. (2005) 3. sz.

29 A püspöki birtok tisztikarának archontológiáját közli: *Bán Péter*: Az egri püspökség birtokainak térszerkezete és gazdasági igazgatási szerkezete Eszterházy Károly idején i. m. 23–25.

30 *Virág Árpád*: A Sió és a Balaton közös története. 1055-2005. Bp. 2005. 139.

31 MNL JNSZML, V. 200. 11., 23.

32 *Werbőczy István*: Hármaskönyv. 1514. 87. Czim.

33 *Sugár István*: A Közép-Tiszavidék két kéziratoss térképe i. m. 55.

jelentős, főnemesi birtokosként – kihagyták a döntési folyamatból. Figyelembe kell venni azt is, hogy Orczy 1774 óta folyószabályozási királyi biztos is volt, és bár tevékenységi területe közvetlenül nem terjedt ki erre a Tisza szakaszra,³⁴ erősen sértő lehetett számára, hogy vízépítési ügyekben véleménye mellőzésével hozott döntést a vármegeye.

A gát elbontása után keletkezett panaszlevelek óriási károkat említenek. Orczy saját veszteségét nagyjából hatezer aranyra becsülte, amely elsősorban a legelőekben és kaszálóknál esett kárából származott. Külön nehezményezte a hullámverés elleni védelem céljából telepített fűzfaerdejének kivágását. Ennek említéséből, valamint hogy 1786-ban az egykori építőktől tudakolták meg, a régi gát milyen anyagokból volt,³⁵ arra következtethetünk, hogy az elbontók a gát egy pontjának megnyitásánál jóval alaposabb munkát végeztek. Tiszabura bírása 1776-os panaszlevelében Orczynál jóval részletesebben ismerteti a károkat. Ebből kiderül, hogy a lakosoknak az elmúlt 16 évben – vagyis a Mirhó-gát 1761-es felépítése óta – feltört, jó minőségű szántóit öntötte el az áradat.³⁶ Tizzaszálók lakosai szintén szántóik, kaszálók és legelők elöntését említik meg panaszukban.³⁷ Kisújszállás lakossága 1777-ben szintén azt nehezményezte, hogy földjeit nagyobb és időben elhúzódó árvizek borítják el.³⁸ A települések gyakran visszatérő panasa, hogy az árvízi elöntés miatt kénytelenek pusztákat árendálni, s ennek költségei óriási terhet jelentenek, esetenként gátolják az adók és egyéb kötelezettségek teljesítését.³⁹ A Nagykunság települései az árvízi kártételeket lokális töltések építésével próbálták mérsékelni, ezeket közvetlenül a szántók és a szőlők mellett emelték.⁴⁰ Kisújszállás saját határában 2453 ölnyi töltést épített ki, ez a Mirhó-gát hosszának többszöröse, persze az egyéb méreteket tekintve – töltésmagasság, talp- és koronaszélesség stb. – messze elmaradt tőle.

A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy 1776-ban az elbontók és az elbontást ellenzők között nem a környezethez – tehát az ártéri gazdálkodáshoz – való viszonyulás mentén, hanem a hidro-geomorfológiai helyzet alapján húzódott a törésvonal. Míg Orczy Lőrinc és a nagykun települések tanácsai a védelmet látták a Mirhó-gátban, addig a Tisza jobb partján élők az árvízi kockázat fokozódásának okát. Sajnos a felek közötti vita alakulásáról csak mozaikos információink

34 Császár Elemér: Orczy Lőrinc és a Tisza-szabályozás. Első közlemény. Századok 42. (1908) 1. 29–48.

35 MNL JNSZML V. 100. Mezővárosok, rendezett tanácsú községek, községek. Karcag Város Levéltára (Továbbiakban: V. 100.) 5. Protocollum generale omnium in oppido cumanicali Kardszag. é. n. (Továbbiakban: V. 100. 5.) 57.

36 MNL JNSZML, V. 200. 1. a., Tiszabura levele, 1776.

37 MNL JNSZML, V. 200. 1. a., Tizzaszálók levele, 1776.

38 MNL JNSZML, V. 200. 1. a., Kisújszállás tanácsának panaszlevele, 1779.

39 MNL JNSZML, V. 200. 1. a., Tizzaszálók panaszlevele, 1776; Dévaványa panaszlevele, 1776; Kenderes panaszlevele 1777; Kisújszállás 1776 és 1786 közötti kárainak összesítése, 1786.

40 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, S 80. Térképtár, Vízrajzi Intézet (18–20. sz.), No. 127/1-2, Mappa fluvii Tibisci ad Mirho Fok.

vannak, az azonban biztos, hogy a Nagykun Kerületben és Heves vármegyében is folyamatosan napirenden volt a kérdés. Az ügy lezárását hátráltatta, hogy Vrana István 1778-ban meghalt, az új megyei mérnök, Litzner Jakab pedig csak 1780-tól, az első terepbejárások megtartása után tudott szakvéleményt adni.⁴¹ A jegyzőkönyvek szerint a nagykun települések tanácsai 1783-tól egyre intenzívebben foglalkoztak a Mirhó ügyével. 1783-ban kérelmet küldtek az uralkodóhoz, melyben ismét a gát újjáépítésének engedélyezését kérték, s 1785-ben ezen kérésüket újból megerősítették.⁴² Eközben folytak tárgyalások a két közigazgatási szerv között is. 1784-ben a Heves vármegye gyűlésére küldött nagykun deputáció azt az utasítást kapta, hogy zúgó építésébe ne egyezzen bele, s ha ehhez a hevesiek mindenképp ragaszkodnának, úgy közölgék a nagykun települések gátépítéstől való elállását.⁴³ A hevesiek tehát valószínűleg tovább ragaszkodtak azon álláspontjukhoz, hogy a gát árvízszint-emelkedést okoz a Tisza bal partján, a nagykunok pedig a kompromisszumos megegyezés helyett inkább a királyi engedélyben bíztak. Az engedély végül 1785-ben meg is érkezett,⁴⁴ ráadásul a nagykunokra nézve igen kedvező feltételekkel: az építkezés terheinek egyharmadát a Nagykun Kerületnek, egyharmadát Heves vármegyének, a fennmaradó részt pedig Bihar és Békés vármegyének közösen kellett viselnie.⁴⁵

1785-re számos változás figyelhető meg az érintettek hozzáállásával kapcsolatban. Először is Heves vármegye ekkor már nemhogy ellenezte volna a gátépítést, de vállalta a munkálatokban való részvételt is, sőt az építkezésekkel kapcsolatos jelentések tanúsága szerint sokkal nagyobb erőket vonultatott fel, mint a Kunság települései.⁴⁶ Ezen fordulat hátterében több tényező állhatott. 1785 nyarán feltehetően a helytartótanács utasítására egy vizsgálóbizottságot küldtek ki, melynek feladata annak kiderítése volt, hogy a Tisza menti települések lakosai hogyan viszonyulnak a Mirhó-gát újjáépítéséhez. Az ekkor kihallgatott tanúk nagy része a töltés elbontása óta ugyanakkora vagy nagyobb (!) árvizeket tapasztalt, s egyetlen egy tiszánánai lakos vallotta, hogy „mintha kisebb volna mostanság az árvíz”.⁴⁷ A gát ártalmas voltával kapcsolatos 1776-os nézetet tehát a következő évek tapasztalatai nem igazolták, amely az újjáépítést ellenzők érvelését jelentősen gyengítette, táboruk valószínűleg folyamatosan apadt. A jobb parti lakosok félelme persze nem múlt el teljesen. Jászkisér és Tiszánána tanácsa – amely települések lakosai az említett vizsgálóbizottság előtt nem tartották károsnak a töltést – szintén 1785-ben egy levelében saját magára nézve károsnak ítélte

41 *Sugár István*: A Közép-Tiszavidék két kéziratos térképe. i. m. 1989. 56.

42 MNL JNSZML, V. 200. 11., 84.

43 MNL JNSZML, V. 200. 11., 89.

44 *Sugár István*: A Közép-Tiszavidék két kéziratos térképe i. m. 56.

45 MNL JNSZML, V. 200. 11., 77.

46 MNL JNSZML, V. 500. Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek, Túrkeve Város Levéltára (Továbbiakban V. 500.), 179. Protocollum Currentalium 1786–1787 (Továbbiakban: V. 500. 179.), 289.

47 MNL JNSZML, V. 200. 1. a., Tanúvallomások jegyzőkönyve, 1785.

a Mirhó-gátat, s nem támogatta az újjáépítést.⁴⁸ Az ellentmondás hátterében az állhat, hogy a birtokosok nyilvánvalóan nem mindig voltak egy véleményen, így a tanácsok levelei nem tükrözhatték az egész közösség álláspontját.

A műszaki érvelés gyengülése mellett új jelenségként egyre nagyobb kormányzati figyelem hárult a Mirhó-fok ügyére, ami elsősorban a sárréti közlekedési viszonyok romlásának volt köszönhető.⁴⁹ A Szolnokot Debrecennel összekötő, elsősorban a sószállítás, valamint az Erdélybe irányuló hadseregmozgások szempontjából jelentős országút sárréti szakasza eleve problémás volt, s ezen a Mirhó-fok megnyitása, vagyis a Tisza vízének a Sárrétre bocsájtása nyilvánvalóan rontott. Az 1780-as évek közepére a Mirhó ügyével kapcsolatos iratokban egyre több helyen találkozunk a vízügyi szakigazgatási szervek hivatalnokaival,⁵⁰ s Hepe Szaniszló,⁵¹ a Hajózási Igazgatóság egyik vezető tisztségviselője 1785-ben már egyértelműen a gát újjáépítése mellett foglalt állást.⁵² A Mirhó ügye tehát országos jelentőségűvé vált, s a kormányzati szervek a vitákban immár nem független döntőbíróként, hanem az újjáépítésben érdekelt félként jelentek meg. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy II. József trónra lépésével jelentősen megváltozott a vita politikai környezete, s a vízrendezések ügye országos szinten is fellendült.⁵³ Annak megítélése, hogy a vármegyére mekkora kormányzati nyomás nehezedett az árvízmentesítések kapcsán, meglehetősen nehéz, annyi azonban bizonyos, hogy az 1780-as évektől a vármegye már komolyabb anyagi áldozatokra is hajlandó volt a Tisza-szabályozáshoz kapcsolódóan. A helytartótanács, azon belül a Hajózási Igazgatóság szakmailag segítette ugyan a Mirhó-gát újjáépítést – Hepe személyesen is járt a Mirhó-gátnál⁵⁴ –, utasításokon és a mérnöki szakértelem biztosításán kívül azonban semmilyen formában nem támogatta azt, annak terhei teljes egészében a vármegyék, illetve a kiváltságos kerület lakosságára hárultak. A vármegye azonban nem csak ehhez a munkálathoz, hanem a Krieger Sámuel és Orczy Lőrinc által az évtized elején kezdeményezett Tisza-térképezéshez is hozzájárult. A megyei mérnöknek, Litzner Jánosnak a rendelkezésre bocsájtása már önmagában is egy gesztus volt a kormányzat felé, de ezen túlmenően a vármegye azt is vállalta, hogy a térképezés költségeit

48 MNL JNSZML, V. 200. 1. a., Jászkisér levele, 1785.; Tiszanána levele, 1785.

49 *Sugár István*: A Közép-Tiszavidék két kéziratos térképe i. m. 56.

50 MNL JNSZML, V. 200. 11.; V. 100. 5.

51 Hepe Szaniszló: Hajó- és vízépítő mérnök. 1785-től a Hajózási és Építési Igazgatóság hajózási departamentumának igazgatója. *Dóka Klára*: A vízügyi szakigazgatás kezdetei. 1772–1788. (Levéltári Közlemények 48–49.) Bp. 1978. 81–100.

52 *Sugár István*: A Közép-Tiszavidék két kéziratos térképe i. m. 1989. 56.

53 1784-ben sor került a vízügyi szakigazgatási szervezet reformjára, melynek során a Hajózási Igazgatóságot a Magyar Kamara mellett a helytartótanácsnak is alárendelték, amely a mérnökök és a helyi közigazgatási egységek együttműködését segítette. *Dóka Klára*: A vízimunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében. 1772–1918. Bp. 1987. 22–25.

54 MNL JNSZML, V.100.5., 57.

a házipénztárából fizessék. A vármegyei közgyűlés hozzáállására nagy hatással lehetett aktuális mérnöke. Litzner egyrészt szakmailag elkötelezett volt a vízrendezések ügye iránt, másrészt kapcsolatokkal rendelkezett a frissen kialakult vízügyi kormányzatszervek munkatársaival.⁵⁵ A megyei birtokosokkal szembeni érdekérvényesítő képességét valószínűleg jelentősen erősítette Eszterházy Károllyal való jó kapcsolata is, igaz, ez a Mirhó-gát ügyével kapcsolatban kissé ambivalens.

Környezettörténeti szempontból érdekesebb, ahogyan a nagykun települések hozzáállása alakult, közöttük ugyanis az 1780-as évekre megjelent egy olyan új törésvonal, amely már kifejezetten az ártéri gazdálkodáshoz való viszonyulás mentén húzódott. 1785-ben a kunhegyesi tanács azt írja egy levelében, hogy egyetért ugyan a Mirhó-fok elzárásával, azonban kéri, „hogy valamely árvíz kanálison bocsáttassék a kunhegyesi terrénumra”.⁵⁶ A levélből egyértelműen kiderül, hogy a település érdekelt ugyan az árvizek mértékének csökkentésében, az áradások által öntözött legelők előnyeiről azonban nem akar lemondani. Kunhegyes a következő években egyre inkább a gát ellenzőjévé vált, ami kifejeződött az újjáépítési munkálatokhoz való hozzáállásában is. Az ellenzők tábora azonban nem szélesedett ki, s a két legjelentősebb település – Karcag és Kisújszállás – nyilatkozatai alapján mindvégig a gátépítés mellett állt.

A gát végleges felépítése

Noha az engedély már 1785-ben megérkezett, az újjáépítés csupán 1786 októberében kezdődött el.⁵⁷ Illéssy János nagykun kapitány körleveleiből kiderül, hogy az építkezés nem önszerveződéses alapon zajlott, a gátra küldendő napszámosok és szekerek számát rendeleti úton határozták meg. Október első napjaiban először a fok vize által közvetlenül érintett Kunhegyes, Karcag és Kisújszállás munkarejét, 14-én pedig már a távolabb eső Túrkeve és Kunszentmárton munkásait is a Mirhóhoz rendelték.⁵⁸ Október 18-án új körlevél érkezett a tanácsokhoz, melyből kiderül, hogy a bírák nem küldték ki az előírt számú napszámosokat, a kapitány pedig ennek korrigálását kérte.⁵⁹ Ezen kérése azonban valószínűleg süket fülekre talált, mivel a hónapban még két alkalommal küldött hasonló tartalmú utasítást, s a hónap végén már szankciókat is kilátásba helyezett.⁶⁰ November elejére megérkezett az őszi árvíz, s a munkálat irányítására kirendelt Litzner jelentése szerint fennállt a veszélye, hogy a víz átbukik az addig elkészült töltésen, amivel az összes addig elvégzett munka kárba ment volna. Ennek elke-

55 *Sugár István*: A Közép-Tiszavidék két kéziratos térképe i. m. 35.; 19–22.

56 MNL JNSZML, V. 200. 1. a., Kunhegyes levele, 1785.

57 Szabó Lajos: A „Mirhó gáttjának” építése i. m. 14.

58 MNL JNSZML, V.5 00. 179., 287.

59 MNL JNSZML, V. 500. 179., 311.

60 MNL JNSZML, V. 500. 179., 289.

rülésére, szükséges rosszként kilátásba helyezte a gát megnyitását. A helyzet súlyosságát a mérnök szerint a nagykunok kedvetlen munkavégzése fokozta.⁶¹ Az újjáépítés tehát vontatottan és nehéz körülmények között folyt. A nagykun településeket novemberben a napszámosok előírt számának teljesítetlensége és a kiküldött munkaerő minősége miatt is megintették. Utóbbival kapcsolatban a munka irányítói leginkább a kiküldött igavonó állatok rossz állapotát emelték ki.⁶² A hónap végén a kapitány újabb dörgedelmes levelet küldött a tanácsoknak, melyben kiemelte, hogy az építkezés közérdekű, így annak szabotálása számára érthetetlen. A parancsok nem teljesítésének okát elsősorban abban látta, hogy a bírák utasításait nem továbbítják, illetve nem gondoskodnak azok betartásáról.⁶³ November 9. és 20. között a rossz időjárás miatt a munkát leállították. Decemberben a munka folyamatosan folyt, azonban a körülmények egyre nehezebbé váltak. Január elején a töltést a szél ellen nádkévékkel erősítették meg.⁶⁴ Az építkezés január nagy részében szünetelt, s csak februárban indult újra. A nagykunok azonban ekkor sem vonultak ki kellő erővel, sem az előírt munkások számát, sem a határidőket nem tartották be. A kapitány konkrétan kiemelte Kisújszállás, Karcag és Kunhegyes késlekedését.⁶⁵ 1786 májusára végül megépült a végleges gát, ami innentől kezdve egészen 1876-ig sikeresen védte a települések határát az északról érkező árvizektől.

Az 1786-os újjáépítéssel a Mirhó-gát ügye látszólag nyugvópontra jutott, a vele kapcsolatos viták azonban korántsem zárultak le. 1788-ban a Nagykun Kerület települései a Hétszemélyes Táblán pert indítottak Eszterházy Károly egri püspök ellen, melyben a gát 1776-os elvágása után keletkezett káruk megtérítését követelték.⁶⁶ Sajnos a per részletei nem ismertek. Annyi biztos, hogy a kerület képviselői 1788 májusában a püspök megbízottjával együtt békéltető célzatú tárgyaláson vettek részt a debreceni kerületi táblán. Az erről szóló jelentés szerint a püspök képviselője ekkor megfenyegette a küldötteket, hogy álljanak el az ügytől, különben a kérvényezett összeg többszörösét fogják kárként elszemvedni.⁶⁷ A korábbiakban említettem, hogy a Heves vármegye, valamint a Nagykun Kerület közötti vitát megörökítő iratanyagban a püspökség szerepére 1776 és 1786 között csupán egyetlen utalás van. A püspök tehát, ha erősen érintett is volt az ügyben, a háttérben maradt. Ezen előzmények után az 1788-as per már nyílt és durva konfrontációnak tűnik, az pedig, hogy erre csak a gát elvágása után több mint tíz évvel került sor, valószínűleg a politikai környezet változásával függött össze. Feltehető, hogy a jozefinista egyházpolitika kecsgetően hatott,

---

61 MNL JNSZML, V. 500. 179., 355.

62 MNL JNSZML, V. 500. 179., 342.

63 MNL JNSZML, V. 500. 179., 355.

64 Szabó Lajos: A „Mirhó gáttyának” építése i. m. 15–16.

65 MNL JNSZML, V. 500. 179., 393.

66 MNL JNSZML, V. 200. 1. a., A Kunhegyes helyzetét vizsgáló deputáció jelentése, 1796.

67 MNL JNSZML, V. 200. 1. a., A nagykun települések jelentése a debreceni kerületi táblán folytatott tárgyalásról, 1788.

s a nagykun települések joggal vélhették úgy, hogy aktuálisan jó esélyük van követeléseik érvényesítésére a korábban túl veszélyes ellenfélnek tartott egri püspökkel szemben. Az ügy alakulásáról az eddig feldolgozott levéltári anyag alapján sajnos nincs további információnk, elképzelhető, hogy az a József halála utáni zűrzavaros időszakban elsikkadt. A per elindításának ténye, valamint annak időzítése mindenképpen arra enged következtetni, hogy a nagykun birtokosokat a vitákban esetenként nemcsak az extenzív növekedési kényszer, hanem az anyagi haszonszerzés lehetősége is motiválta.

Az eddigieken felül a gát ügye más szempontból is napirenden maradt. A sors fintora, hogy a gát felépítése után nem sokkal, 1790-ben, 1791-ben és 1794-ben is komoly aszályal kellett megküzdenie a Nagykunság népének.⁶⁸ A száraz évek tapasztalatai felerősítették Kunhegyes gátépítést ellenző hangját. 1794-ben Bedekovich Lőrinc – a Hármaskörűlet mérnöke – körlevelet küldött az érintett települések tanácsának, amiben leírta, hogy a kunhegyesiek zúgót szeretnének a Mirhó-gáton.⁶⁹ A válasz sajnos nem ismert, de mivel nincs tudomásunk a zúgó megépítéséről, a kérést a többi nagykun település valószínűleg ugyanúgy elutasította, ahogy azt korábban Heves vármegye hasonló kérésével tette. A következő években Kunhegyes elégedetlensége tovább nőtt, s a tanács megtagadta a gát reparációjában való részvételt, melynek apropóján 1796-ban a Nagykun Kerület települései egy vizsgálóbizottságot küldtek ki. A vizsgálóbizottság jelentése szerint a kunhegyesiek igen nagy hasznot húztak a Mirhó-gátból, így azon kérelmük, hogy a fenntartási költségek viselése alól felmentsék őket, elfogadhatatlan.⁷⁰ Az ellentét háttérében nyilvánvalóan hidro-geomorfológiai különbségek álltak, Kunhegyes ugyanis az egyetlen olyan település volt, amely a Mirhó-fok elzárásával teljes mértékben elvesztette folyóvízi kapcsolatát, határát innentől kezdve csak a belvizek, valamint kisebb mértékben a délről érkező árvizek érintették. Vele szemben Kisújszállás és Karcag határát továbbra is minden tavasszal megöntözték a Berettyón érkező árvizek, s a Kara János mocsár árvizektől való teljes elzárására nem is kerül majd sor, csak a 19. század második felében. A jelentésben a vizsgálóbizottság kiemeli, hogy Kunhegyes a „nádvagás, halászat, csíkáztatás, a téli marha legelés, a sertésnek való rét és a kenderáztatás beli beneficium” elmúlására panaszkodik, holott csupán az árvizektől immár nem veszélyeztetett szántóföldeken egy év alatt termelt köles értéke meghaladja az ezekből 10 év alatt szerezhető hasznot. Bár elsőre úgy tűnhet, korántsem az ártéri gazdálkodás és egy új „szárazgazdálkodási” szemlélet összecsapásáról van itt szó. Karcag például a Kara János-mocsár ártéri haszonvételeit – különösen a nádvagását – még a 19. században is élvezte, s a tanács az ártér hasznosítását – halászat, csíkáztatás, nádlyszedés, nádvagás stb. — a gazdálkodás más területeihez hasonlóan

68 Szabó Lajos: Aszály a Nagykunságban a XVIII. század végén (Zounuk – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 6.) 1991. 99–112.

69 MNL JNSZML, V. 100. 11., 94.

70 MNL JNSZML, V. 200. 1. a., A Kunhegyes helyzetét vizsgáló deputáció jelentése, 1796.

szigorúan szabályozta.⁷¹ A kunhegyesiket megintó tanácsoknak tehát nem kellett lemondaniuk korábbi haszonvételeikről, s ebből a kedvező pozícióból, a kompromisszumkészség szinte teljes hiányában, kizárólag saját érdekeiket szem előtt tartva zárkóztak el a Mirhóval kapcsolatos kéréstől.

Néhány ellentmondás és azok lehetséges magyarázata – végkövetkeztetés

Az eddig a témával kapcsolatban megjelent tanulmányok közös jellemzője, hogy a Közép-Tisza-vidék első jelentős vízrendezési munkálatát alulról induló kezdeményezésnek tekintették, amely a helyi lakosság „példátlan” összefogásával valósult meg.⁷² Kétségtelen, hogy a 18. századi árvízmentesítési munkálatok kormányzati részről finansziális támogatást nem kaptak,⁷³ a jegyzőkönyvekből azonban kiderül, hogy a frissen felállított vízügyi igazgatási szervek mérnökeiken keresztül folyamatosan felügyelték és irányították a munkát. Az iratokban arra is találunk utalást, hogy a felsőbb közigazgatási szervek már a gát első felépítésében is szerepet játszottak, így az sem biztos, hogy a kezdeményezés a nagykunok részéről jött.⁷⁴ A Közép-Tisza-vidék vízügytörténetével kapcsolatos munkák nem emelik ki kellőképpen a központi kormányzat és a közigazgatási szervek szerepét, holott az valószínűleg jelentős volt.

Véleményem szerint környezettörténeti szempontból a gátépítés eseménytörténetében két nagyobb ellentmondás figyelhető meg. Az egyik a fok 1776 utáni újbóli elzárásának elhúzódása. Amennyiben feltételezzük, hogy a vízrendezés a közösség kényszerű lépése volt, joggal merül fel a kérdés, hogy a gát újjáépítése miért húzódhatott el tíz évig. Mennyire lehettek rászorítva a nagykunok a gát felépítésére, ha egy évtizeden keresztül túrték a fokon kilépő árvizeket? Miért nem radikalizálódott az újjáépítési mozgalom? Ezekre a kérdésekre kézenfekvő válasz lehet, hogy a gát újjáépítését Heves vármegye eredményesen akadályozta. Annyi biztos, hogy az engedély nélküli újjáépítésére a nagykunok kísérletet sem tettek, legalábbis erről nincs tudomásunk. A vármegye területén nagyobb erőt és

71 *Elek György*: Vízi munkálatok és rétgazdálkodás a Nagykun Kerületben a 18–19. században. Kisújszállás. 2018. 111–125.

72 Lásd például: *Szabó Lajos*: A „Mirhó gáttyának” építése i. m. 3.; *Bellon Tibor*: Beklen. A nagykunsági mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVIII-XIX. században. Karcag. 1996. 26–27.

73 A közlekedési szempontból kiemelt jelentőségű folyók (pl.: Duna, Száva, Kulpa) hajózhatóságának biztosítása érdekében folytatott folyamoktrások és tisztítások egy részét a sosalapból finanszírozták ugyan, de az árvízmentesítési munkálatokat – többnyire gátépítéseket és csatornázásokat – nem. Azokat a 18. században nem is tartották különösebben fontosnak. *Dóka Klára*: A vízi munkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében i. m. 8–28.

74 1771-ben Karcag tanácsa Orczy Lőrinc zúgóval kapcsolatos kérdésére adott válaszában azt írja: „az kunsági communitas az említett töltést felséges hercegünk és locumtenensünk parancsolatja szerint azért töltötte, hogy az ártól az maga terrénumát oltalmazza” MNL JNSZML, V. 200. 11., 23.

hosszabb időt igénylő munkát annak beleegyezése nélkül eredményesen nyilván nem lehetett volna elvégezni. Az megint csak biztosra vehető, hogy a panaszokban szereplő kártételek valóságosak voltak, hiszen lokális töltéseket Kunhegyes, Kisújszállás és Karcag is épített saját határában. Sajnos annak eldöntését, hogy a gát újjáépítésének elhúzódása az egyik oldal esetleges passzivitásán vagy a másik oldal erős ellenállásán múlt, a feldolgozott források közvetlenül nem teszik lehetővé.

A másik ellentmondás, hogy a nagykun települések panaszlevelekben kifejeződő hozzáállása korántsem volt összhangban az újjáépítési munkálatok során tanúsított magatartásukkal. Noha a panaszlevelek rendre „megsirathatatlan” károkról s „szánakozásra méltó”, az adó és egyéb terhek viselésére elégtelen népről szóltak, a várva várt (?) engedély megérkezése után mégis vonakodtak vállalni a gátépítés terheit. Ez akár érthető is lenne a vízrendezés alapkoncepciójával később szembeforduló Kunhegyes részéről, nem érthető azonban a kedvezőtlen hidro-geomorfológiai helyzetű Karcag és Kisújszállás oldaláról. Az egyik lehetséges magyarázat, hogy a nagykun településeknek nehézséget okozott a kért munkáslétszám kiállítása. Figyelembe véve azonban, hogy a több ezer fős lakosságú mezővárosoknak egyenként 50 fő körüli munkáslétszámot kellett biztosítaniuk, ez valószínűtlennek tűnik. A munkálat ráadásul a mezőgazdasági munkákkal kevéssé terhelt késő őszi, téli időszakra esett. Persze tekintettel kell lennünk arra is, hogy a Nagykun Kerület településeire más közmunkaterhek is hárultak, például a Kara János-mocsáron keresztül vezető úttöltések (Zádor-gát) évenkénti karbantartása. Az is elképzelhető, hogy bár a nagykun települések a felsőbb szervekkel folytatott levelezéseikben vállalták a gát újjáépítésében való részvételt, valójában úgy gondolták, hogy az az elbontó, vagyis Heves vármegye feladata. A rendelkezésre álló források sajnos csak a tanácsok határozatait és hivatalos állásfoglalásait tartalmazzák, azok hátterét, a velük kapcsolatos belső vitákat nem ismerjük. A gátépítés során mutatkozó magatartás a fenti lehetséges magyarázatok mellett következhetett a korábbi kényszerhelyzet mérséklődéséből is. Ennek oka lehet az árvízi kártételek vagy az extenzív növekedési kényszer csökkenése. Előbbi következhet az klimatikus viszonyok változásából, utóbbi pedig a népesség elvándorlásából.⁷⁵

Az eseménytörténet áttekintésének legfontosabb konklúziója, hogy a Mirhó-fok elzárásával kapcsolatban túl sok az ellentmondás és a megválaszolatlan kérdés ahhoz, hogy a gát felépítésének tényét önmagában a táj és társadalom kapcsolatrendszerében bekövetkező radikális változás indikátorának tekintsük. Ehhez olyan mélyrehatóbb, többnyire kvantitatív alapú vizsgálatok szükségesek, melyek a bizonytalanságokat képesek eloszlatni. Optimális körülmény, hogy a gátépítés évtizedéből rendelkezésre állnak azok a források – népszámlálás, kataszteri felmérés stb. –, melyek alkalmasak mélyrehatóbb elemzésekre is.

75 1786-ban egy szervezett kamarai telepítési akcióhoz csatlakozva több száz család vándorolt el a Nagykunsgából a Bácskába. Ezzel kapcsolatban lásd az alábbi kötet tanulmányait: Jubileumi tudományos ülés a jászkunságiak bácskai kitelepülésének 200. évfordulóján. szerk.: Kaposvári György – Bagi Gábor. Kisújszállás. 1989.

